

країні є першопричиною нестабільності економічної, що, в свою чергу, призводило до частих змін урядів.

Література

1. *Crouch, H.* Militer dan Politik di Indonesia / Crouch, H. – Jakarta, 1999.
2. *Esther, W.* Sejarah Nasional Indonesia dan Sejarah Umum / Esther, W. – Jakarta, 1996.
3. *Marbun, B.* Otonomi Daerah 1945-2005: Proses dan Realita / Marbun, B. – Jakarta, 2005.
4. *Marsono.* Sejarah Pemerintahan Dalam Negeri / Marsono. – Jakarta, 2005.
5. *McVey, R.* The Development the Indonesian Communist Party and Its Relations with the Soviet Union and the Chinese People's Republic / McVey, R. – Cambridge, 1954.
6. *Moedjanto, G.* Sejarah Indonesia Abad ke-20. Jilid II. Dari Perang Kemerdekaan Pertama Sampai Pelita III / Moedjanto, G. – Yogyakarta, 1989.
7. *Nasution, A. H.* Tjatan-Tjatan sekitar Politik Militer Indonesia / Nasution, A.H. – Jakarta, 1955.
8. *Poesponegoro, M. D., Notosusanto, N.* Sejarah Nasional Indonesia / Poesponegoro, M. D., Notosusanto, N. – Jakarta, 1993.
9. *Ricklefs, M. C.* Sejarah Indonesia Modern (1200-2004) / Ricklefs, M. C. – Jakarta, 2008.
10. *Roff, W. R.* The Origins of Malay Nationalism / Roff, W. R. – New Haven, 1967.
11. *Tim TNI.* Sejarah TNI-AD 1945-1973 / Tim TNI. – Bandung, 1979.
12. *Sundhaussen, U.* Politik Militer Indonesia 1945-1967: Menuju Dwi Fungsi ABRI / Sundhaussen U. – Jakarta, 1988.
13. *Taylor, J. G.* Indonesia: Peoples and Histories / Taylor J. G. – New Haven, 2003.
14. *Lipi, T.* Ditugaskan Sejarah «Perjuangan Merdeka 1945-1985» / T. Lipi. – Jakarta, 1985.
15. *Thirty years of Indonesia's Independence 1945-1975.* – Jakarta, 1975.

УДК 94(497.1)«1931/1934»:342.4«1931»

Зміна фасаду: «октройована» конституція 1931 року і впровадження елементів «керованої демократії» в Югославії

Гряник Вадим

Гряник Вадим. Зміна фасаду: «октройована» конституція 1931 року і впровадження елементів «керованої демократії» в Югославії. В статті досліджується внутрішньополітичне життя Югославії крізь призму запровадження «дарованої» королем Александром Карагеоргієвичем конституції та відновлення представницьких органів влади. Аналізується також система виборів депутатів парламенту і причини та наслідки урядових перестановок, спроби монарха знайти нові шляхи виходу з перманентної кризи й обставини, які завадили цьому.

Ключові слова: Югославія, конституція, парламент, королівська диктатура.

Гряник Вадим. Смена фасада: «октроированная» конституция 1931 года и внедрение элементов «управляемой демократии» в Югославии. В статье исследуется внутриполитическая жизнь Югославии сквозь призму введения «дарованной» королем Александром Карагеоргиевичем конституции и восстановления представительных органов власти. Анализируется система выборов депутатов парламента, а также причины и последствия правительственных перестановок, попытки монарха найти новые пути выхода из перманентного кризиса и обстоятельства, помешавшие этому.

Ключевые слова: Югославия, конституция, парламент, королевская диктатура.

Gryanyuk Vadym. The change of front: the imposed constitution of 1931 and the induction of elements of guided democracy in Yugoslavia. In the article the domestic politics of Yugoslavia has been investigated through analyzing the establishment of constitution that had been granted by the king Alexander Karadordević and the renewal of the representative authorities. The system of elections of members of Parliament, the causes and consequences of government reshuffle, attempts of the monarch to find new ways out of the permanent crisis and circumstances that had impeded that have been analyzed.

Key words: Yugoslavia, the constitution, the parliament, the royal dictatorship.

© Гряник В. О., 2013

Тема, що піднята в статті, практично не досліджувалась у вітчизняній історіографії. В роботах радянського періоду – в другому тому академічної «Історії Югославії» [15], монографіях М. М. Сумарокової [24] і Д. А. Сев'яна [23] – введення нової конституції та відновлення представницьких інститутів влади зображалося як прикриття подальшого пригноблення народних мас військово-фашистською диктатурою. В українській науковій літературі лише у загальних роботах [7, с. 27], пунктиром позначені події, що відбувались в королівстві на початку 1930-х рр. Серед сербських істориків найбільший внесок у дослідження цього періоду югославської історії зробив Б. Глигорієвич [9].

Джерельну базу склали матеріали Архіву Югославії, Архіву Сербської академії наук та мистецтв, югославська періодика та мемуарна література. Мета статті – дослідити процеси відновлення конституційного ладу в Югославії, реставрації представницьких інститутів влади, головні аспекти внутрішньополітичного життя королівства в 1931 – 1934 рр.

6 січня 1929 р. Александр I Карагеоргієвич здійснив державний переворот, скасувавши Відовданську конституцію 1921 р., розпустивши парламент і заборонивши партії та об'єднання, що мали національний чи релігійний характер. Вся повнота влади була зосереджена в руках монарха і близьких йому людей. Впровадження в життя ідеології інтегрального югославізму, яке найяскравіше було втілено у перейменуванні держави з Королівства сербів, хорватів та словенців на Королівство Югославія, а також у новому адміністративно-територіальному поділі, не створило умов подолання політичної кризи. Александру I необхідно було знайти шляхи поліпшення внутрішньополітичної ситуації, зберігши всю повноту влади, й підняти рівень своєї популярності серед населення. Тому він змушений був вдасться до змін методів свого правління.

Приготування переходу до оновленого конституційного ладу завершилися у квітні 1931 р. Тоді, власне, й мали відбутись зміни. Проте початок революції в Іспанії, перш за все зречення короля Альфонса XIII, змусили Александра відкласти введення нової конституції (уставу по-сербськи), аби населення та світова спільнота не вважали, що він боїться повторення схожих подій в своїй державі. Була ще одна причина: наприкінці місяця у завершальній фазі перебувало підписання договору про міжнародний стабілізаційний кредит, й режим загальмував політичні пертурбації, щоб запобігти появі нових внутрішніх чи зовнішніх проблем.

Так як режим, встановлений 6 січня 1929 р., визнавався його творцями тимчасовим, то починаючи з кінця того ж року розглядались варіанти відновлення конституційності. Над цим працював міністр

В. Маринкович, чий проект було завершено влітку 1931 р. Найбільше занепокоєння викликав характер і склад нового парламенту, який мав репрезентувати Югославію в цілому, а не поодинокі регіони чи окремих політиків, а також підкреслював би уніфікацію країни. Король щиро вірив, що конституція створить систему, коли вільна критика буде дозволена, а парламент обумовить постійний контроль виконавчої влади [9, s. 197].

Політики, що оточували Александра Карагеоргієвича, наполягали, щоб його ідеї про загальноюгославський характер майбутнього парламенту отримали відображення в новій конституції. Це й зрозуміло – тоді б вони гарантували собі подальше перебування при владі. За проектом уставу В. Маринковича пропонувалося не змінювати кардинально сутність шестисічневого режиму: абсолютна влада, як і склад кабінету міністрів, мали залишатися в руках корони, – міністри підзвітні лише монарху, а до законодавчої влади, яку уособлював король, слід було додати виборчий орган, що формально демонстрував би участь народу у державних справах [5].

Спочатку для переходу до конституційного ладу планувалося створити представницьку інституцію, склад якої формувався за наступною схемою: одну третину обирають банські віча, другу – господарські об'єднання; решту призначав би король. Саме вона мала ухвалити нову конституцію. Проте згодом від цього плану відмовилися на користь «дарування» («октроювання») «уставу» королем.

Конституцію було проголошено монаршим маніфестом, адресованим «моєму дорогому народові», 3 вересня 1931 року* [26, с. 335]. Напередодні відбулися зміни в уряді, до якого увійшли окремі політики від заборонених партій, що свідчило про можливе поновлення політичного життя «на широкій основі»; про це йшлося у зверненні. Виникло враження: режим скасовує диктатуру, повертаючись до моделі Відовданської конституції [28, s. 107]. Насправді ж своїм «подарунком» Александр хотів показати, що його правління настільки потужне, що не боїться відновлення конституційності, а югославська ідея перемогла, і згуртованість країни забезпечена [35, s. 199]. До того ж цих змін жадали головні союзники – Франція та Чехословаччина [34, s. 70].

Збільшилась кількість міністрів – від 16 до 20. «Открийований» устав 1931 р. був ширший за Відовданський. У ньому проголошувалося, що Югославія не тільки конституційна, а й парламентарна монархія. Встановлювалась двопалатна парламентарна система з Народною скупщиною та Сенатом. Скупщина обиралась загальним, рівним й прямим голосуванням; пізніше було декларовано публічність цього

*Разом з більшістю законів, прийнятих у 1929-1934 рр., вона діяла до 1941 р.

процесу. Закон про вибори до верхньої палати було прийнято 30 вересня 1931 р.: половину її – 46 членів – обирали на виборах, іншу призначав король [32, s. 138-144]. Законодавча влада належала Скупщині, Сенату та королю; вони ж мали й право законодавчої ініціативи (сенатори та депутати могли висувати свої пропозиції, якщо були підтримані п'ятою частиною від загальної кількості членів) [17, с. 134-137]. Парламентарний режим мав на увазі не тільки відновлення народного представництва, а й певну його автономію, яка полягала у законодавчій ініціативі та прийнятті законів, в ухваленні бюджету, схваленні міжнародних угод, веденні розслідувань і винесенні звинувачень міністрам за їх лиходійства. Верхня палата створювалась задля гарантування прийняття лише тих документів, що відповідали інтересам влади [14, с. 17]. Якість парламентаризму залежить найбільше від підзвітності уряду народному представництву, а вона була не абсолютна, оскільки кабінет міністрів призначав й відправляв у відставку король. Проте монарх був вимушений припинити повноваження уряду, якщо парламент відмовлявся з ним співпрацювати. Таким чином, парламентаризм був обмежений деякими повноваженнями короля-диктатора [8, с. 320]. Відповідальними за монарші акти були міністри або весь кабінет.

Водночас з внесенням уточнень в прерогативи вищих державних органів гарантувалось основні громадянські права й свободи: рівність перед владою, свобода думки, об'єднань, зборів і договорів [19, с. 80], чим було розпочато процес керованої демократизації. Але деякі права обмежувались: насамперед, заборонялось створювати партії та товариства, діяльність чи пропаганда яких спрямовувались «проти народної єдності, цілісності держави й громадського порядку», а особливо такі партії та спортивні об'єднання, котрі базувались на конфесійній, національній або регіональній основі [28, s. 38]. Верховенство короля було «застраховано» 116-ю статтею конституції: у разі виникнення надзвичайної ситуації в країні він міг видавати укази, оминаючи конституційні норми та закони, до того ж не потребуючи для цього підтримки Скупщини [19, с. 100].

Югославія залишалась й надалі централізованою державою. Конституційно був закріплений принцип національного унітаризму: затверджувався поділ на 9 бановин та їх межі, які могли бути змінені тільки внесенням поправок до конституції або її заміною на іншу. Втім, згідно до нового «уставу», бановинам надавалась певна автономія: віча могли приймати акти, котрі «в межах бановини мали силу закону» [32, s. 223], але вони набували чинності лише після схвалення баном, якого призначав монарх [35, s. 201]. Отже, нова конституція жодним чином не змінювала королівського курсу на інтегральний югославізм,

повторюючи положення шестисічневого маніфесту і закону про поділ країни, проголосивши автономізм регіонів декоративно.

Закон про вибори депутатів Народної скупщини разом з принципом національного унітаризму передбачав пропорційну систему. Організації, які бажали взяти у них участь, надавали списки кандидатів, що нараховували не менше 305 осіб – відповідно до кількості виборчих округів королівства. Голова списку повинен був зібрати на свою підтримку 18 тис. підписів виборців – по 60 від кожного округу, а також 60 тис. на підтримку всього списку – по 200 від кожного округу [27, с. 267]. Це означало, що висунути свою кандидатуру міг тільки той, хто мав підтримку на всій території країни. Тому на осінні вибори 1931 р. було висунуто лише державний список, котрий очолив «політично незаангажований» генерал Петр Живкович. При складанні кандидатських списків у більшій кількості округів реєструвалось приблизно по два кандидати, загалом 665 осіб. Здебільшого кандидатами висувались члени партій, що перестали офіційно існувати у січні 1929 р. Електорат добре знав їх та мав визначену думку, за кого віддавати голос.

Королівським указом вибори до Першого югославського представництва були призначені на 8 листопада 1931 р. [36]. Лідери Радикальної (НРП), Демократичної партії (ДП), Союзу хліборобів, словенських клерикалів та Югославської мусульманської організації (ЮМО) вагалися чи варто балотуватись спільним списком проти провладного [31, s.71]. І все ж через складності в законодавстві (неможливість зібрати необхідну кількість підписів, використання адміністративного ресурсу владою, тощо) вони не тільки не мали реальної можливості взяти участь, а й зрештою бойкотувала вибори. Тому список прем'єр-міністра був єдиним, і по суті безальтернативні парламентські вибори отримали характер народного референдуму. Народ міг голосувати або не голосувати, чим демонструвати своє ставлення до режиму. На підтвердження цього тодішній міністр закордонних справ Воїслав Маринкович іронічно говорив виборцям у Пожаревці: «Будете ви за мене голосувати чи ні, мене все одно буде обрано, бо така виборча система» [16, с. 224].

До передвиборчої агітації були залучені чиновники, жандарми та голови общин [10, с. 187]. Згідно до офіційних результатів, з 3483359 виборців на дільниці прийшли 2342520, або 67,25%, що було найвищим показником за час існування королівства. Провладних кандидатів підтримували по всій території, включно з Хорватією, де питання ставилось таким чином: або ви голосуете за серба й «рятуєте сербство», або за хорвата, який «безсумнівно – франковець» [38, s. 280]. Ідучи на голосування у Хорватії, серби показували, що не бажать підпадати під владу хорватів й прагнуть захистити свої національні інтереси у

югославській державі. Велику роль зіграв й особистий авторитет Александра Карагеоргієвича у підтримці провладного списку.

Звертаючись до депутатів нової Скупщини, король знову наголосив на бажанні бачити синтез усіх «плеємних» й національних особливостей задля досягнення найбільшої користі: «Через колишні суперечки та протистояння не могли ми у повній мірі розвивати нашу внутрішню єдність... Змогли перемогти всіх ворогів, але не змогли перебороти себе. В єдності, цілісності не має бути нічого плеємного» [2]. На думку Александра, показником перемоги інтегрального югославізму мало бути створення загальнодержавної партії. Це відбулось у грудні 1931 р., коли за ініціативою короля з'явилась Югославська радикально-селянська демократія (ЮРСД) [13, с. 350], до складу якої, в першу чергу, увійшли наближені до влади представники колишніх НРП, ХСП (Хорватської селянської партії) і ДП. Недостатність лояльних до режиму й стійких чиновників разом з невгамовністю «старих» партій виявляли вузьку соціальну базу влади. Спробою повернення народної довіри стала реставрація формально демократичних інституцій та створення ЮРСД. Остання мала замінити «посередників між королем і народом» [3]. «Треба знайти людей, на яких ми зможемо опертись, котрі будуть підтримувати режим» [12, с. 201-202], – зауважував з цього приводу В. Маринкович. Члени ЮРСД були введені до уряду, Скупщини і Сенату.

Однак далеко не всі провідні політики погодились оформити членство в цій партії. Першими відділились депутати із Савської та Приморської бановин, заявивши про безперспективність створення партійних організацій на території Хорватії. Натомість вони об'єднались у Народний селянський клуб, якому протистояли прибічники державного централізму та унітаризму – «брисвольці» (за назвою готелю, де проводились їхні збори). Між цими групами перебували колишні члени НРП та ДП [27, с. 273]. Всі вони вели активну міжособну боротьбу, чим жодним чином не сприяли внутрішньополітичній консолідації Королівства. ЮРСД так і не змогла стати стрижнем політичного життя держави, що є ознакою авторитарної, а не тоталітарної форми правління.

Бажання опозиції, у першу чергу просербськи орієнтованої, повернутись до реальної парламентської демократії й угоди про державне регулювання, яке передбачало децентралізацію і автономію окремих частин, суперечило прагненням Александра. 18 січня 1932 р. у тронній промові він зауважив: «Югославська ідея подолала столітні поневіряння нашої нації і після кривавих революцій та світової війни посприяла створенню неподільного королівства зі згуртованим в одне ціле народом. Народна єдність та державна цілісність ніколи не можуть бути предметом жодних дискусій. Вони завжди знаходяться над повсякденним життям й дріб'язковими інтересами» [Цит. за: 10, с. 240].

Монарх гадав, що цього можна досягти поступово, еволюційним шляхом. Проте невдоволення політичною ситуацією в країні постійно зростало, накладаючись на соціальні негаразди, викликані світовою економічною кризою. Доходило до того, що навесні 1932 р. ширились розмови про необхідність переходу до республіканізму [28, с. 80]. Це стало основною причиною зміни в квітні голови уряду П. Живковича (який уособлював шестисічневу диктатуру) В. Маринковичем.

Новий прем'єр одночасно зберіг посаду міністра закордонних справ [25, с. 269]. Александр поставив йому завданням створити перехідний режим, що мав передувати запровадженню справжньої демократії. Для цього необхідно було прийняти низку важливих законів, оновивши недосконалу виборчу систему. Хоча В. Маринкович вважався «головним ідеологом, стовпом диктатури, реакціонером, смертельним ворогом демократії та прогресу» [Цит. за: 29, с. 83], серед населення новий очільник уряду мав репутацію ліберального політика, який постійно вів діалог з позапарламентською опозицією. Користуючись підтримкою союзників за кордоном, після однієї розмови з очільником чехословацького зовнішньополітичного відомства Е. Бенешем він зауважив: у Парижі і Лондоні зацікавлені «в найшвидшому залагодженню наших внутрішніх проблем та готові підтримати нас у будь-якому з варіантів вирішення югославських справ» [6].

Інкони на шляху демократизації В. Маринкович заходив надто далеко, коли на мітингу і Ніші пропонував вирішувати найважливіші державні справи шляхом референдуму, навіть таке нагальне питання, як от: бути Югославії унітарною чи федеративною [39, с. 140]. Всупереч конституції, де були закріплені єдність і недоторканість державного ладу. Зробити таку заяву голова уряду міг тільки з ініціативи короля, з котрим проводив консультації цілими днями. Це була чистої води демагогія, що пролунала після вдалих переговорів з Італією (Муссоліні тримав в напрузі балканську сусідку, постійно загрожуючи військовим вторгненням), й можна було почувати себе вільніше у висловлюваннях перед співвітчизниками. Проте дуче весь час відкладав підписання мирної угоди, і міністри почали звинувачувати прем'єра за передчасне проголошення курсу на радикальні зміни, котрі не сприяли стабілізації становища всередині країни та на світовій арені. Врешті-решт, у липні 1932 р., король замінив В. Маринковича, який втратив авторитет, на Мілана Сршкіча, представника боснійських радикалів, що за часи прем'єрства Н. Пашича видавав себе за великосерба, а тепер став чи не найбільшим прихильником югославізму. Але навряд чи вибір монарха був вдалим. М. Сршкіч ніколи не гребував привілеями й особливо не переймався державними справами.

Новий керівник кабінету міністрів мав репутацію людини «твердої руки» і бажав продовжувати перехід від «автономізму» до демократії еволюційним шляхом. Він підготував проект закону про банське самоврядування, згідно з яким адміністраціям бановин частково делегувались повноваження короля, котрому вони були безпосередньо підзвітні. Відтак, кожна з них «на своїй території була б таким самим носієм влади, як монарх у державі». Інші міністри звинувачували автора проекту у федералізмі й скаржились на нього Александру Карагеоргієвичу. Останній, у свою чергу, жалівся французькому політику Нажиєру, що його міністри «люди обмежених поглядів, дбають лише про дрібні інтереси політичних груп, з яких вони вийшли» [Цит. за: 9, с. 207]. Додавши, що вже два роки наполягає на проведенні адміністративної децентралізації, а урядовці, мовляв, перешкоджають цьому. Лідер словенських клерикалів Антон Корошец попереджав Александра: «Сьогодні можна спокійно констатувати, що диктатура зазнає поразки на всіх фронтах... Настав останній момент, щоб запропонувати керівникам старих партій сформувати уряд... Якщо народові й державі не буде повернена свобода, то ми перед історією знімаємо з себе будь-яку відповідальність й перекладаємо її на Вашу Величність» [Цит. за: 39, с. 191].

Але план децентралізації на базі автономії бановин М. Сршкіча став безглуздом, коли опозиція в Хорватії наприкінці 1932 р. відкрито зажадала зміни відносин між всіма національностями й відмовилась визнавати Югославію спільною державою, опублікувавши так звані «Загребські пунктації» [30, с. 327]. Згідно до яких, хорвати передусім бажали «покінчити з сербською гегемонією» в країні [35, с. 208]. До цього моменту ХСП не виявляла жодної активності; В. Мачек не засуджував режим і навіть однопартійців, які увійшли до уряду, завжди йшов на контакт з провладними політиками. Знаючи про сильну підтримку в Хорватії, він прагнув забезпечити тил у Європі, але на свій бік не вдалось схилити навіть Італію, котра завжди прагнула позбутись сильної конкуренції на Балканах через послаблення югослов'янської єдності. Так само відкрито проти режиму вирішив виступити лідер Словенської народної партії А. Корошец. В опублікованих у пресі «Люблянських пунктаціях» вимагалось об'єднати всіх словенців у автономній Словенії [18, с. 523]. Головними вимогами була культурна та фінансово-економічна незалежність регіону, що суперечило офіційній ідеології інтегрального югославізму. Незабаром зажадав автономії для своєї малої батьківщини й лідер боснійських мусульман Мехмед Спахо; він пропонував повернути всім складовим частинам Югославії їхні історичні кордони та реорганізувати королівство в союз югославських держав [18, с. 555].

Головною проблемою Александра I, як першої особи королівства, була відсутність зв'язку з населенням. «Позбувшись посередників», він втратив реальний контроль над ситуацією всередині країни. Все пішло не так, як бажалось: хорватська опозиція зміцнилась, а серби стали заручниками Югославії, в якій їхня національна ідея переливалась в югославізм, котрий тільки слабшав. Король визнавав свою владу авторитарною й скаржився, що населення вважає ніби «монарх править, як забажає» [20, с. 52]. Протягом 1933 і 1934 років Александр часто подорожував сербськими теренами, зрозумівши, що саме там його головна опора. Він спілкувався з пересічними людьми, намагаючись відродити національний дух, нагадуючи в кожному місті про звитяги, що їх здобули серби у війнах 1912-1918 рр. Закликав «берегти своє сербське ім'я і свою сербську землю» [9, с. 218]. Такі промови свідчили про певну втрату віри в югославську ідею її головного апологета. Здійснив король й популістський візит до Загребу у грудні 1933 р.: ходив вулицями, спілкувався з населенням, яке його гречно приймало та виказувало свою повагу і відданість (більшою мірою це було обумовлено примусом міщан з боку жандармерії та чиновників). Але показову гармонію поїздки зруйнувала спроба замаху на Александра, організована устахами [9, с. 224], тому візит було перервано. Ця історія коштувала М. Сршкічу влади, бо під час відвідин Загреба прем'єр мав супроводжувати голову держави, а натомість був зайнятий приватними справами [4].

Наступним очільником уряду було призначено Ніколу Узуновича, що працював над створенням та розвитком провладної політичної сили (назву якої ще 20 червня 1933 р. змінили на Югославську національну партію) [21]. Спочатку Александр добре ставився до нього як до порядної людини, патріота, проте дратувався надмірною відданістю (ця риса була притаманна всім міністрам), що переростала у плазування перед королем. Останній з цього приводу говорив митрополиту Дожичу наступне: «Ці пани міністри після проголошення конституції 1931 р. почали запевняти мене, що наш народ бажає створення єдиної нової партії. Я не міг все особисто перевірити на місцях через зайнятість у вирішенні міжнародних питань... І я виявився головним винуватцем перед народом за всі негаразди. Люди масово йдуть до опозиції, що доводить цілковиту безкорисність сьогоднішньої королівської влади. Вона не дала жодних результатів, чим прирекла себе на провал... Міністри в своїх промовах декларують стан речей, якого не існує» [20, с. 79]. Монарх раптом збагнув всю катастрофічність становища після квітневого, 1933 р., з'їзду новоствореної партії у Ніші, коли той перетворився на антиурядовий мітинг й завдав неабияких збитків бюджету (так як людей держкоштом звозили до міста залізницею). Тоді

він прийняв рішення: «...Змінити ситуацію, що склалась; розпочати все заново й з іншими людьми» [20, с. 81].

Король пішов на переговори з керівниками опозиційних партій в Сербії, намагаючись долучити їх до співпраці. Планував навіть створити уряд на чолі з лідером Союзу хліборобів Йованом Йовановичем Піжоном, до якого увійшли б представники всіх найбільших політичних сил. Базуватись новий кабінет мав на аграрній програмі з метою здобуття підтримки найчисельнішої верстви населення – селян [9, с. 219]. Але рух хліборобів був слабо організованим і не мав необхідної підтримки серед народу. Зрештою, Александр вирішив діяти через більш авторитетних діячів та партії, у першу чергу – НРП.

Протягом 1933 р. Монарх вів діалог з радикалами, прагнучи зблизити та примирити їхні угруповання, одне з яких перебувало в опозиції, а інше – при владі. Для цього він організував зустріч прем'єра Н. Узуновича та голови центрального комітету НРП Аци Станоевича за посередництва Мілана Стоядиновича (наближеного до керівництва радикалів). Останній був запрошений на аудієнцію до короля, який підкреслив своє бажання покінчити з «режимом 6 січня», й попросив посприяти згуртуванню партійних лав [37, с. 273]. Станоевич погодився на спільні дії радикалів з королем та пообіцяв зробити все від нього залежне заради виходу Югославії з кризового стану. Першим кроком у цьому напрямку він вважав зміну кабінету, що не мав народної довіри. Далі слід було сформувати уряд з усіх політичних об'єднань, включно з хорватами, словенцями, мусульманами, відповідно з їх лідерами – В. Мачеком, А. Корошецом і М. Спахо, а також з Л. Давидовичем та Й. Йовановичем [9, с. 222]. А. Станоевич запропонував розпустити парламент і після того, як нова влада ухвалить демократичний закон про вибори, провести нове народне голосування [1].

Наприкінці серпня 1934 р. король надіслав листа Л. Давидовичу з аналогічною пропозицією про співробітництво. На що отримав відповідь: «Я особисто завжди підтримував корону, так само й мої товариші. Демократична партія та я, як її очільник, хочемо допомогти королю у всьому, щоб розігнати сьогоднішніх управлінців як шкідників. Те, що король передає владу людям, котрим вірить народ, є єдиним шляхом для династії та держави налагодити внутрішньополітичне життя й національні відносини» [20, с. 86].

Найважчими видались переговори з головним опозиціонером – В. Мачеком. Він через посередника, лояльного до режиму члена ХСП І. Шубашича, дав згоду на пошук варіантів можливої коаліції. Але категорично відмовився вести переговори, будучи після публікації «пунктацій» ув'язненим. Хорватський лідер, на відміну від свого попередника Степана Радича, бажав уникнути помилки й після

оборудки «співробітництво – звільнення» стати придворним політиком для корони [33, с. 223]. Та король мав надію, що певними поступками й компромісами врешті-решт вдасться схилити на свій бік цю людину корою вдачі.

Остаточо згубність свого курсу Александр I Карагеоргієвич визнав у розмові з патріархом Гаврилом перед від'їздом до Марселю у жовтні 1934 р.: «З політикою, котра проводилась до сьогодні треба закінчувати, бо вона завела країну в глухий кут... Маю вам зізнатись, що зміни, до яких ми прагнули, починаючи з 6 січня 1929 р., виявились невдалими... Наша держава молода, й упередження в ній занадто живучі. Це завадило тому, щоб поступ настав так швидко, як нам того хотілось» [20, с. 77]. Замість розбудови реальних економічних і політичних передумов зближення югославських народів, влада вдалась до насильницької національної уніфікації, від чого рівень популярності урядів серед населення тільки знижувався.

До причин, через які режим особистої влади зазнав невдачі, слід також віднести небажання чиновників дотримуватись офіційної ідеології. Про це красномовно сказав відомий юрист та історик Слободан Йованович: «Для такого ладу необхідна добра адміністрація та відмінна бюрократія, чого нам бракує» [Цит. за: 22, с. 195].

Здавалось, що прийняття «дарованої» конституції 1931 р. мало вигляд відмови Александра від відкритої диктатури. Насправді ж сутність управління залишалась незмінною. Відновлені та новостворені інституції квазідемократичного характеру були лише лаштунками, адже влада робила все можливе аби не втратити важелі впливу. Про це свідчать, зокрема: відновлення парламентаризму разом з прийняттям закону, який зводив нанівець боротьбу опозиції; розбудова органів самоврядування, але в такому вигляді, що вони повністю контролювались правлячою верхівкою; дозвіл створення політичних об'єднань, але тільки тих, котрі були лояльні до корони. Король прагнув зберегти основні риси режиму особистої влади, так як тільки в ньому вбачав рятівний засіб проти відцентрових тенденцій у Югославії. Йому доводилось йти на компроміси з урядовими політиками, опозиціонерами та країнами-союзницями, вводячи фіктивні зміни до державного устрою. Проте ситуація не поліпшувалась, і Александр Карагеоргієвич продовжував шукати порятунку через різного штибу союзи та домовленості. Змінити докорінно внутрішньополітичне життя так і не вдалося. Розпочавши з кінця 1933 р. реальні дії задля досягнення загального консенсусу та формування уряду, який би отримав підтримку більшості, Александр не встиг їх закінчити – його життя трагічно обірвалось 9 жовтня 1934 р. у французькому Марселі.

Література

1. Архив Југославије (далі – АЈ). – Фонд 74 (Двор Краљевине Југославије). – Фасцикла 11. – 174.
2. АЈ. – Фонд 74. – Фасцикла 273. – 407.
3. АЈ. – Фонд 38 (Централни пресбиро председништва министарског савета Краљевине Југославије). – Фасцикла 12. – 2.
4. АЈ. – Фонд 38. – Фасцикла 88. – 4.
5. Архив Српске академије наука и уметности (далі – АСАНУ), Бр. 13439 / 357.
6. АСАНУ, Маринковићева забелешка. Бр. 14439 / 587.
7. Баран, З. Историја Југославије. 1918-1990 / З. Баран, М. Криљ. – Львів, 1997.
8. Владисављевић, М. Парламентаризам по одредбама устава // Архив за правне и друштвене науке. – 1936. – № 4.
9. Глигоријевић, Б. Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици / Б. Глигоријевић. – Београд, 2002.
10. Димитријевић, А. Р. Наш велики краљ. Краљ витез као човек. Краљ јунак као војник. Краљ мирносац као владар и државник / А. Р. Димитријевић. – Београд, 1936.
11. Ђерић, Г. Буна на Градини. Календар споменица Српско село / Г. Ђерић. – Београд, 1941.
12. Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије: 1929-1931 / приредили Љ. Димић, Н. Жутић, Б. Исаиловић. – Београд, 2002.
13. Историја грађанских странака у Југославији. 1918-1945. – Т. 1. – Београд, 2008.
14. Историјат институција Краљевине Југославије. – Београд, 2000.
15. Историја Југославије: в 2 т. / Л. Б. Валев, Г. М. Славин, И. И. Удальцов. – Т. II. – М., 1963.
16. Јовановић, Д. Политичке успомене / Д. Јовановић. – Т. 2. – Београд, 1997.
17. Јовановић, С. Државно и уставно право / С. Јовановић. – Београд, 1937.
18. Казимировић, В. Србија и Југославија, 1914-1945 / В. Казимировић. – Књ. 2. – Крагујевац, 1995.
19. Конституции буржуазных стран: средние и малые европейские страны. – М., 1935.

20. Мемоари патријарха српског Гаврила. – Београд, 1990.
21. Политика. – 1933. – 22 јуни.
22. Поповић, Н. А. Слободан Јовановић и југословенска држава / Н. А. Поповић. – Београд, 2003.
23. Севњан, Д. А. Из историје Союза комуниста Југославије, 1919–1945 / Д. А. Севњан. – М., 1982.
24. Сумарокова, М. М. Демократичке силе Југославије у борби против реакције и угрозе војне, 1929-1939 / М. М. Сумарокова. – М., 1980.
25. Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835-1941). – Београд, 1988.
26. Чиркович С. М. Историја сербов / С. М. Чиркович. – М., 2009.
27. Југославија у XX веку. Очерки политичке историје. – М., 2011.
28. Avramovski, Ž. Izveštaji Britanskog poslanstva 1921-1938 / Ž. Avramovski. – Т. II. – Zagreb, 1988.
29. Boban, Lj. Svetozar Pribičević u opoziciji (1928-1936) / Lj. Boban. – Zagreb, 1973.
30. Boban, Lj. Zagrebački punktaciji // Istorija XX veka, zbornik radova. – 1962. – № 4.
31. Dobrivojević, I. Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra (1929-1935) / I. Dobrivojević. – Београд, 2006.
32. Kostić, L. M. Ustav iz 1931 / L. M. Kostić. – Београд, 1934.
33. Macek, V. In the struggle for freedom / V. Macek. – New York, 1957.
34. Petranović, B. Agonija dve Jugoslavije / B. Petranović, M. Zečević. – Šabac, 1991.
35. Petranović, B. Istorija Jugoslavije. 1918-1988 / B. Petranović. – Књ. 1. – Београд, 1988.
36. Službene novine Kraljevine Jugoslavija. – 1931. – 28 septembar.
37. Stojadinović, M. M. Ni rat ni pakt / M. M. Stojadinović. – Rijeka, 1970.
38. Stojkov, T. Građanska opozicija i skupštinski izbori od 8 novembra 1931 godine // Istorija XX veka, zbornik radova. – 1962. – № 4.
39. Stojkov, T. Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935 / T. Stojkov. – Београд, 1969.